

ԶՈՒՂԱՅԵՑԻ ԱՆՏՈՆ ԴՊՐԻ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՍԸ

1600-1700-ի ՇՐՋԱՆԷՆ ԴԵՄՔԵՐ ՈՒ ԴԵՊՔԵՐ

ՀԱՅ - ՎԵՆԵՏ ՅՈՒՇԵՐ

ԶՈՒՂԱՅԻ ԴԵՐԸ ՀԱՅ ՏՊԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

ՊԱՆԴԻՏՈՒԹԻՒՆ Ի ՎԵՆԵՏԻԿ ԵՒ ՈՒԽՏԱԳՆԱՅՈՒԹԻՒՆ Ի ՀՈՌՄ

«Բազմավէպ»ի ընթերցողները պիտի յիշեն անշուշտ մեր մէկ խոստումը՝ հրաւիրակութեան մասին՝ պատմական ու գեղեցիկ յիշատակարանի մը՝ որ կը գրտնըւի վանքիս Մատենադարանի թիւ 872 ձեռագիր տաղարանին մէջ, որ կ'ամփոփէ իր մէջ կարգ դպրութեան, տաղեր, Արեւազաւի երգեր եւն.:

Տաղարանի ծաւալը՝ 12 × 17 հրդմր. նոտրագիր, նիւթը՝ թուղթ. էջ 329: Գիրքը կազմուած է հետզհետէ: Հնագոյն մասն է կարգ դպրութեան Ս. Պատարագի, յետոյ կարեւոր տաղեր և ժամամուտներ՝ էջ 17-224, գրուած 1663ին, ինչպէս 17 էջին և 181ին մէջ յայտնապէս դրուած է. «Գրեցաւ և աշարտեցաւ գիրքս այս ի աւտուածախնամ քաղաքն վիկենտիք ձեռամբ տրուի Անտոնի, ի րվականոքեան Հայոց ՌձԺԲ, Յոշիս անույն Գ» (1663 Յուլիս 4): Ինչպէս ապա 199 էջին մէջ. «Դարձեալ ո՛վ բերեցոյր անմեղայիտ յերոշք որ զդպրութեանն և զտարկաշարքեանն աստ գրեցաւ. օրինակ յիշոր որ յառաջն կարգաւ գրեալ ի յիշք տեղն. յետոյ գտաւ զօրինակն և աստ ի վերջն գրեցաւ: Ապա տաղերն կարգաւ ըստ պատշաճի գրեալ կայ ի

յառաջն. սկիզբն զտցեք զցանկ գրոյս. և որ տաղ որ կամիր՝ համարալն գրեալ կայ մի ըստ միտքն. քաղցր երգով ասուցիր: Եւ զիս զտառապեալ Անտոն գծողս յիշեալիք միով Տէր ողորմեայիս»: Ապա խաւերէն՝ կարմրադեղով. «Notao e 1663 libro, io Antonio Cardas Servo Dio». այսինքն. Այս գրութիւնը 1663ին է, Աստուծոյ Ծառային Անտոն Դպրի որդի՝ Դարձաւի:

Ձեռագրին մէջ կազմուած առաջին մասը, 16-26 էջ, ուր կայ «տաղ ի բերանոյ մեռնոյ ասացեալ» և վերի 1663ի յիշատակարանին ակնարկած «զցանկ գրոյն» նոյնպէս 1663ին գրուած են:

Մինչ 15-17 էջերը կը վերաբերին 1687ի, ինչպէս որ 17դ էջին վրայ նշանակուած է կարմրադեղով: Իսկ 1-14 գրուած են 1690ին, ինչպէս կը վկայէ 14դ էջի յիշատակարանը. «Գրեցաւ տաղ ողորմեայիս ի րվականոքեան Հայոց ՌձԺԲ, ի յամենակն Սեպտեմբերի ԺԱ, 1690, ձեռամբ գծողի տառիս, տրուի ծառայ յետնեալս ամենեցուն Անտոն Դպրե»:

1. 1932, Մայիս, էջ 216, ճան. 2.

Գալով վերջին մասերուն (226-327) դարձեալ նոյն Անտոն Դպրին օրինակութիւնն է, սակայն ուշ ժամանակի, ինչպէս յայտնի է զըջութեան անխնամ ձեւէն, և զոր կը վաւերացնէ նոյնին մէկ ուրիշ հետաքրքրական յիշատակարանը, էջ 252. (կարմրադեղով). «Թովին Փրկչին ՌձՃԱ (1691) և ի րվականիս Հայոց ՌձԺ եկն ի վիկենտիք սրբազան ոմն կիրակոս վարդապետն և ունեք օրինակ զայս ինչ տաղեր» (կ'ակնարկէ 226 էջէն մինչեւ 252 էջերուն մէջ զետեղուածները). ապա սեւ թանաքով նոյնը 252 էջին մէջ կը շարունակէ. «Դարձեալ գրեցի ձեռամբ իմով ևս Դարտալի որդի Անտոն տառապեալ զպիտոս ինչ քանի տաղերս յիշատակ ինձ և ծնողացն իմոց, և կողակցին իմոյ, և որդւոցս Յոհաննիսիս, Մկրտումիս, և այլ անեալն մերձաւորացն իմոց: Եւ որք ընթերցողք և կամ օրինակէր յի բերանով մեկ Աստուած ողորմի մի՛ խնայէր. և որ առաւ և ի տուրս ողորմութեամբ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս ողորմեացի ձեզ յիշողացդ և մեզ յիշեցեալս ի միս անգամ գալլաւ տեան իշոյս. ամեն: Թողորմիւն շնորհեցէր զի խիստ տառապանաց միջի եի գիշերով գրեցի»:

Ահա վերջապէս երկու եզրերը ձեռագրին զըջութեան կամ խմբագրութեան. 1663՝ սկիզբ, և կատարած՝ 1691 թուականը, որով շուրջ երեսնամեայ շրջան մը:

Անտոն Դպրի իր կենսագրութեան համար գոհացուցիչ, ամփոփ տեղեկութիւններ կու տայ իր բազմաթիւ մանր յիշատակարաններուն մէջ, որոնցմէ արդէն թուականներ նշանակեցինք. աւելի ընդարձակ՝ մեծ յիշատակարանին մէջ զոր ստորեւ նոյնութեամբ մէջ պիտի բերենք. և որպէս ասոր մէջ ըսուածին վաւերացում՝ կարելի է յիշել հետաւոր անկախ աղբիւր մը, որպիսին է Նոր Զուգայի մէջ տպուած 1641ի համբաւաւոր և հսկայ «Հարանց Վարք»ի գեղեցիկ յիշատակարանը, ուր կ'ըսուի թէ Անտոն «Չանիւք և աշխատութեամբ ձեռնտու» եղած է այդ զրքին տպագրութեան. որով մերձաւորա-

պէս քսանամեայ ըլլալու էր այն ատեն, և ապրած, ինչպէս յայտնի է, մինչեւ 1691 և անշուշտ դեռ աւելի վերջ ալ. վերջին յիշատակարանը այդ թուին է. մահուան մասին տեղեկութիւն չունինք:

Անտոն կը յիշէ իր հայրը՝ Մահտեսի Ղարտաշ (Զուգայեցի), (էջ 179) = Cardas (տես էջ 199), և մայրը՝ Խանում, որոնք 1663ին՝ թուական մեծ յիշատակարանին՝ արդէն «են հանգուցեալ աս Քրիստոս»: Իբր հարազատ եղբայր՝ Հայրապետ. կնոջ անունը կը լռէ՝ պարզապէս կողակից ըսելով, մինչ կը յիշէ իր որդիքը. 1663ի յիշատակարանին մէջ կը յիշէ «զնորահասակ որդիքն իմ զՊօղոսն և զԴիսայն» որոնք անշուշտ տնուորած էին 1691ին, և այդ թուականին կը յիշէ միայն ուրիշ երկու զաւակ՝ «որդւոցս Յոհաննիսիս և Մկրտումիս»:

Ինքզինքը միշտ դպիր կ'անուանէ, և հաւանօրէն բաղցրաձայն՝ եղած է և զըպրութիւն ըրած Վենետիկի Հայոց Ս. Խաչ եկեղեցւոյն՝ որուն համար օրինակեր

1. Չայնի և երգեցողութեան մասին, անշուշտ աւելորդ է յիշել իր խրատներն ու պատուէրները, զորս ազուցել է շարունակաբար իր տաղարանի 95էն մինչեւ 132 էջերուն տակ զոյգ զոյգ տողերով, այսպէս.

- 95 Ով որ ունի ձայն զանազան
- 96 Զտաղերս ասէ նա հրաշագան,
- 96 Ով որ չկարէ և զայ յատեան
- 97 Եւ կամ բանայ անհամ բերան
- 97 Որ ոչ ասել կարեն ոչ իմանան
- 98 Ոչ զէութիւն և ոչ ըզբան
- 98 Նոցա պիտի պինդ զաւագան
- 99 Եւ կամ իշոյ մեծ խարագան.
- 99 Թէ ձայն ունիս քաղցր և յըստակ
- 100 Զբաներս իրաւ զայ և շիտակ
- 100 Ապա թէ ձայնդ ելնէ խառնակ
- 101 Քան զամպ որոտ և զըրզուակ
- 101 Չայնդ հատած լեզուտ կապակ
- 102 Եւ դու ինքնին լինիս կայտակ.
- 102 Յայնժամ մարդկան լինիս առակ
- 103 Եւ ատելեաց քոց խայտառակ.
- 103 Թէ զրոց բանի չես հպտակ
- 104 Ճշմարիտ բանին հակառակ
- 104 Ամենեցուն լինիս կայտակ
- 104 Ի մէջ ժողովոյն դու ծաղրակ ...
- 111 Ոմքն կանչէ ձայնիւ ուժգին
- 96 Զի յաղթեցէ զձայն ընկերին եւն.:

էր այդ տաղարանը, և իր նորանոր տաղերը ունենալու փոյթն ալ կը ցուցնէ, ինչպէս յայտնի է վերի յիշատակարանին խօսքերէն՝ ուր կ'օգտուի տաղարանէն կիւրակոս Սրբազանի մը, որ անշուշտ քիչ ժամանակ մնացած է ի վենետիկ, և աւտոր համար իսկ տաղարանքի մատնած մեր Անտոն դպիրը գիշերով օրինակելու նոր տաղերը:

1663 ի յիշատակարանին (մեծ) մէջ՝ դպրութենէն զատ ինքզինք կը ներկայացնէ որպէս վաճառական և այդ պատճառաւ իսկ վենետիկ եկած, և հոն չորս տարի կեցած. բայց ինչպէս տեսանք միւս յիշատակարաններէն, ան այդ տողերը գրելէն վերջ դեռ մինչեւ 1691 վենետիկ գտնուած է, չեմ գիտեր երբեմն հեռացած թէ ոչ:

Այնուհետեւ կը յիշէ իր ծննդավայրի՝ Զուղայի հոգեւորականները, առաջնորդ, եպիսկոպոս, վարդապետ ու սարկաւազ, որոնք իրեն ուսուցիչ և դաստիարակ են եղած երբեմն:

Ամէնէն առաջ կը յիշէ իր նախկին ուսուցիչը Յոհան սարկաւազը, որ իրեն այբուբեն է սորվեցուցեր. յետոյ Սիմոն փիլիսոփայ և իմաստուն վարդապետը, յետոյ Պաղտասար, Սահակ և Բարսեղ վարդապետները որոնք «ամենեքին ջուղայեցիք էին» (էջ 178), որոնցմէ կը խոստովանի իր բոլոր դուռնի ու գիտութիւնը:

Բայց մեծագոյն և լիառատ գովասանքով կը դրուատէ «Բարաւեաց րաբունը՝ զկեսարեցի իմաստուն խաչատուր վարդապետ և արհիպիսկոպոս որ էր տեսուչ և հովիւ քանաւոր հօտի Լապանան Զուղայոյ Ամենափրկիչ վանիցն»:

Եւ ստուգիւ կ'արժէ որ քանի մը ծանօթութիւն աւելցնենք հոս՝ այս անուանի եպիսկոպոսին մասին, քանի որ այնքան սերտօրէն և պատուով կապուած է իր անունը հայ տառի և տպագրութեան հետ, այդ նախնական շրջանին (հայ տպ.):

Անտոն Դպիր խաչատուրի վրայ հիւսած գովեստին քով կը յիշէ իր ուսման

տարիները՝ աւելցնելով «զի յայն ժամանակն ի միում ամի տպեցար հինգ հարիւր Հարանց վարք ձեռամբ մերով ի տպագրատունն խաչատուր վարդապետին»:

Որուն զուգակշիռ տեղը կամ լրացումը կը գտնենք իսկապէս յիշեալ «Հարանց վարք»-ի՝ յիշատակարանին մէջ խաչատուրի կողմէ. «ԹՎԻՆ ՌՎ (1640-1) ի ի քարտի Ծօշ որ է Սարահան, յանապատն Նոր Զուղայոյ, ի ... ձեռամբ նուստ խաչատուր վարդապետի՝ Կեսարացոյ: Որ քաղաւ աշխատութեամբ հանդերձ միարան ուխտաւ հազիւ կարացար այսչափս ի յայտ բերել: Զի ոչ ուսար յոյժեքէ, և ոչ տեսնար ի վարպետէ. այլ ի տեսչութեան հոգեւոր, և աղօթիչ հոգեւոր Հօրն մերոյ Տէր Մովսէս կարողիկոսի փոխեցելոյ առ Տէր...»:

Խաչատուր եպիսկ. ապա կը յիշէ իր աշակերտները՝ յորս և Անտոն Դպիր վերոյիշեալ ուսուցիչ-դաստիարակները «Յիշեալք զհոգեւոր որդեակրն իմ զՏէր Սիմէօն Վ. և զՏէր Դաւիթ Վ. և զպատուական Երեմի Տէր Մկրտիչն. նաեւ

1. Տպ. ի Նոր Զուղայ. 1640-1. Մեծադիր 30X24 երկսիւն մանրատառ (սրբագրուած օրինակ մ'է մերը, նուիրուած Ֆր. Կոնիքիէն առ Ուխտս՝ շատ զեղեցիկ ընծայակալով):

2. Դաւիթ մին է խաչատուրի աշակերտներէն, որոնք մասին Առաքինութեանց ձեռագիր մատենան կ'ըսէ ի մէջ այլոց. «... Զուղայեցի, բարեպաշտ ծնողաց զաւակ, նախնեօց և սիրիւք յոյժ ազնուատուած, երկիւղած յԱստուծոյ, և ամօթեալ ի մարդկանէ, բարեբարոյ և հեզահոգի, վարուցն առաքինի և սիրող սրբութեան, կրօնիւցն պարկեշտ յամենայն իրս, ի յուսել, ի յըմպել և ի զգնուել, ատեցող ծուլութեան և փառամոլութեան, արտասուող և աղօթարար յարածամ... մինչ զի յիշեալ գտնեալի անուն Փրկչին՝ լի լինէր աչքն արտասուօք... զրեթէ տեսար աչօք մերովք զամենայն վարդապետս, եպիսկոպոսս և կաթողիկոսս, և ոչ գտար համեմատ նմա». յետոյ կը շարունակէ գովեստով յիշել թէ աշակերտ էր մեծ և տիեզերաւոյս խաչատուր Կեսարացոյն. և վերջինս ալ իր կարգին աշակերտ Մովսէս կաթողիկոսի (1629 - 1633) «որ եղեւ երկրորդ լուսաւորիչ տանս Արաման» թէ՛ հոգեւոր կարգով, և թէ՛ Ս. Էջմիածնի վերաշինութեամբ, ինչպէս նաեւ սիրալիւր վերաբերումով Հոռմի Ս. Քահանայապետին հետ: Այս տեսակետով կը մեկնուի Անտոն Դպիր յիշատակարանին մէջ եղած բարեպաշտ զգացումը հանդէպ Էջմիածնի կաթողիկոսին՝ մէկ կողմէն, և Հոռմայ Ս. Քա-

ղաչակերտակից սոցին զՏէր Բաղտասարն, զՏէր Սահակն, զՏէր Յովանէսն, զՏէր Նիկողայոսն, զՏէր Միքայելն, զՏէր Աւետիսն, զՅովսէփն և զմեծ Յովանէսն: Եւ այլեւս քաղաւք մեծամեծք և փոքունք զոր ձանձրոյթիւն է յիշելն, և ամենեքեան շինեալ, քայց եւրի շաւղոյն ղոռարաւ գիւտ յինկոյ սակս. այսպէս ձեռն ևս այժմուս, ամենապարկեշտ շինարար: Թերեւս յառաջորդոյ, ոմն ի սրբագրութեան և այլք յայլ յանձանց որոնց անունն հոս ընդգծեցինք, նոյնպէս թէ ինք աշակերտած է խաչատուրի՝ հոս ալ զուգահեռօրէն կը գտնուի նոյնինքն խաչատուրէն դրուած. «Դարձեալ յիշեցիք ի մարտիրոսի և ի յուսաձաձանչ յաղօրս ձեր, որք օգտիք ի ամենէ կարդալով կամ օրինակելով. զփոքրագոյն աշակերտսն իմ, զՏէր Յակոբն, զՄարգարե, զՀայրապետն, զԱնտոնն»: (Այսինքն մեզի ծանօթ Անտոն Դպիրն և իր եղբայրը Հայրապետ):

Երկար մէջբերումին մէջ դարձեալ կարելի է տեսնել Անտոնի գովեստը խաչա-

տուրի և իր տպարանին համար և իր իսկ (Անտոնի) մասնակցութիւնը «Հարանց վարք»-ի տպագրութեան մէջ, ինչպէս կ'ըսէ «Զի ի յայն ժամանակն ի միում ամի տպեցար հինգ հարիւր Հարանց վարք ձեռամբ մերով»:

Խաչատուրի մասին Պ. Յարութիւն Թ. Տէր Յովհաննանց իր «Պատմութիւն Նոր Զուղայոյ որ յԱսպահան»-ի մէջ կ'աւանդէ թէ որպէս Ս. Էջմիածնէն կու գայ նուիրակի պաշտօնով, և ժողովրդեան խնդրանքին վրայ 1620ին առաջնորդ կ'ըլլայ: Իր վրայ մեծ գովեստով կը խօսին: Շատ աշակերտներ հանած է, ինչպէս տեսանք մաս մը յիշուած. շինած է հայկական տպարան մը, որու մասին իրաւամբ կ'ըսէ Յովհաննէսեանց թէ «որ համարի առաջին տպարան ի մէջ ազգի Հայոց... ինքնին գտառն ձուլելով»: Յետոյ սակայն ինքնահնար արուեստը զարգացնելու զիտումով՝ ան իտալիա կը դրկէ Յովհաննէս վարդապետ մը, որ նախ վենետիկ կու գայ, հոս չհաւնելով գտնուած զրբուն, կը քաշուի Լիվոռնոյ, մասնագէտներու քով ուսումնասիրելով և անկից է որ լաւ մը հմտանալէ վերջ տպագրական արուեստին՝ կը դառնայ Զուղայ և կը զարգացնէ տպարանը, որ սակայն միշտ ընդհատ կեանք

հանապազեմին՝ միւս կողմէն. շրջանի մը մէջ՝ ուր սերտ էին յարաբերութիւնները և դեռ պիտի շարունակուէին մինչեւ օրերը Նահապետ կաթողիկոսի (1691 - 1707) որ վերջինն է որպէս սիրոյ և յարգութեան յարաբերութիւն մշակող իր թղթերով առ Ս. Քահանայապետը: Մինչ անդին Ունիթոսներու ծայրայեղութիւնն և իտալիկ գործերէն ստեղծուած զարուար զգուանքն և ատելութիւնը, և Կ. Պոլսի մէջ պատրիարքութիւնը իրարու ձեռքէ իւրոյ քանի մը փառասէրներ՝ տիւր և արիւնտ դար մը բացին, եղբայրատեսաց կուռի և եկեղեցական անշատման և չէզոքացման. ի միաս հայ ազգին հոգեկան միութեան:

Դառնալով Դաւիթ՝ ան յակամայ Զուղայի առաջնորդ կը ձեռնադրուի Փիլիպպոս կաթողիկոսին (1633-1655) և կը հովուէ Զուղան, շինելով Ամենափրկիչ վանքի տաճարը «զմեթալարի և երկնաքառակ յօրինուածով... և ետնկարել զանազան զեղօք՝ երանգ երանգ գունով, ոսկենկար յօրինուածով, և երկն երկն ծաղկօք...», յետոյ կ'ընդարձակէ վանքը, կը զարգացնէ

եկեղեցական երգն և փիլիսոփայական ու աստուածաբանական ուսումները, ունենալով 29 աշակերտներ, «յորոց ինն եպիսկոպոսացան առ ժամանակաւ նորին, ինն եղեն վարդապետք, և մետասանքն քահանայացան»: Վարդապետներէն՝ Յակոբ՝ յետոյ կաթողիկոս կ'ըլլայ (1655-1680). Դաւիթ կը վախճանի 1683ին:

1. Տպ. ի Նոր Զուղայ. ի տպարանի Ամենափրկիչեան Ս. վանաց. 1881. Բ հատ. էջ 18-23.

2. Տես «Ազդարար» օրագիր. Կալկաթայ. հատ. Ա. Թիւ Բ. էջ 14.

3. Ոմանք սխալմամբ Յովհաննէսը Ամոգերտամ կը զրկեն, մինչդեռ ան Մատթէոս Սարկաւազ Ծարեցին ըլլալու է որ Զուղայեցի Յակոբ կաթողիկոսին օրով զրկուեցաւ Եւրոպայ. և Վենետիկ մէջ չգտնելով աշուղակ զրաժոյշ, ուզեց Հոռմ անցնել. այն տեղի տարածամ մահերը խափանեցին, որով անցաւ Ամոգերտամ, ուր հազիւ Ոսկանի եղբոր օգնութեամբ գործն սկսած կը վախճանի:

կ'ունենայ, և երբեմն դարով իսկ, ինչպէս 1688ին մինչեւ 1880:

Ունիթոռական ազդեցութեան դէմ՝ որ ճնշող էր այդ վայրերուն մէջ՝ կը սկսի պայքար մը, որ դժբախտաբար հակառակ իր հայապաշտպան դիտումին՝ առանց կրօնական ատելութեան եւ հերձուածի սերմերու չի մնար:

Անտոն Դպիր միջնադարեան բանաձեւով խիստ նշուելի սպառնալէ՝ յետոյ անոնց՝ որ կը յանդգնին եղծել կամ թուղթ կտրել կամ հեռացնել Ս. Խաչ եկեղեցիէն, որուն համար յօրինած էր այս տաղաւանը, կ'աւարտէ առաջին մասը, և կը կցէ քանի մը դէմքեր ու դէպքեր: Եւ աւելնէն առաջ զՅակոբ կաթողիկոս՝ որուն օրով կը գրէ իր տողերը (ՌՃԹ=1663): Ըստ Անտոնի գրածին՝ Յակոբ կաթողիկոս ՌՃԹ=1668ին Սպահան (Զուլայ) գացած է Շահին քով, Ս. Էջմիածնի նուրբութեան եւ այլ հարցերու համար: Որմէ վերջ կը պատմէ իր ուխտագնացութիւնը դէպ ի Հոռոմ «ԹՎԻՆ Հայոց ՌՃԹ (= 1655ին) Ապրիլի ամսոյն ԺԲ» երբ իսկապէս նոր վախճանած էր ինչ նովկենտիոս Ժ. Փահանայապետը և անոր յաջորդեր էր Աղեքսանդր Է:

Հոս, եթէ թուականի (1658) սխալ մը չէ գործուած Անտոնի կողմէ, հարկ է ըսնել թէ, Անտոն Դպիր յետ իր ուխտագնացութեան ի Հոռոմ 1655ին՝ դար.

ձած է հայրենիք և հոն ներկայ եղած 1658ին Յակոբ կաթողիկոսի Պարսկաստան այցելութեան, և ապա կրկին Վենետիկ դարձած է 1659ին. քանի որ զայդ կը պահանջէ 1663ի յիշատակարանը, ինչպէս նկատեցինք, ուր կ'ըսէր թէ չորս տարի Վենետիկ է կեցեր:

Մեծ յիշատակարանի բնագիրն հոս արձանագրելէ առաջ անշուշտ աւելորդ չէ ուղղամիտ ընթերցողին անդրադարձնել Անտոնի յարգալից և բարեպաշտ վերաբերումն հանդէպ Ս. Խաչի Հայոց կաթողիկոսին՝ մէկ կողմէ, և միւս կողմէ Հոռոմի Ս. Փահանայապետին, Հոգեբանական այդ դիրքը մէկէ աւելի կրօնական փափուկ հարցերու շուրջ շատ խօսուել է. մանաւանդ երբ նկատենք ազգասէր և կրօնասէր Անտոնի անկեղծ տիպարին մէջ աշխարհափորձ և ուսեալ մարդն ալ, որ անտեղեակ չէ իր ազգի պատմութեան. հոգեբանական կացութիւն՝ որ կ'ենթադրէ պատմականօրէն գոյութիւն ունեցող սիրոյ յարաբերութեան մը վիճակը. ապա թէ ոչ անտեղի և անհնար է ունենալ միանգամայն սէր, յարգութիւն և կրօնական հաւատարմութիւն երկու կրօնական պետերու որ միմեանց հակառակ են կամ այլադաւան:

Ահա հուսկ պատճէնը մեր խոստացած մեծ յիշատակարանին.

Տաղագիր մի վասն պայծառութեան եկեղեցւոյ որ ի ժամ սուրբ պատարագին ո'չ կայր տաղ մի որ ասէաք. բարերար եւ ողորմածն Աստուած արար ողորմութիւն տաւ կարացաք այսքանս ի յայտ բերել. որպէս լոմափող կնոջ այրոյն ի գանձանալն. նոյնպէս եւ ես ի նուաստութենէս իմմէ ընծայեցի առ ձերում սրբազան մեղսաքաւիչ քահանայ Տեառնէ Է՛, զՏեառնէ գոհացարուք. եւ եթէ ո'չ՝ ներեցէք իմում տկարութեանս, զի կարն մեր այս էր. եւ եթէ գտանէք սխալութիւն ինչ գրոյս եւ խոշորութեան կողմանէ անմեղադիր լերուք. քանզի գիտէք ամենեքին զվարս կենցաղավարութեան վաճառա-

1. Անտոն Դպիր նշուելի տեղ անշուշտ ձեռքը պիտի համարէր Աւիշանի որ «Զտաղարանս զայս եղիտ վ. չ. Դ. Եւսնոյ վ. Մ. Աւիշան, ինչպէս գրած է Զ. Գ. Զարհանալեան ձեռագրի պահպանակին վրայ, յեկեղեցւոյն Հայոց որ ի Վենետիկ առ երի Սրբոյ Խաչի եկեղեցւոյն», և զետեղած զայն հազարամեայ խնկարոյ՝ Ս. Աւետարաններուն և Լամբրոնեան մասունք ձեռագրին քով ի Ս. Ղազար:

կանին. չորս ամ յամեցայ ի Վէնէտիք քաղաքիս վասն վաճառականութեանս իմոյ. ո'չ եղեւ օր մի եւ ժամ մի որ անհոգ եւ անտրամուծիւն անցուցեալ էաք. սակս ոմանց ընկերակցաց իմոց եւ ատելեացն Աստուծոյ որ փանապագ խուժանս տրտմութեան դիզէին ի վերայ իմ, ապա խնդրեմ ի բարերարէն որ թողցէ նոցա գյանցանս նոցա. քանզի մեղք իմ բազում են եւ ես տանջիմ ի մեղաց իմոց, ըստ մարգարէին թէ անօրէնք իբրեւ զծով ծփեսցին եւ փախտ մի՛ գտցեն. նոյն սարսփ ես զառածեալ մեղաւորս տանջիմ վասն անօրէն գործոյս իմոյ. քանզի մեղք իմ բազում են յոյժ, ծանր են քան զաւագ ծովու. եւ ես ծանրաբեռնեալս մեղօք առ ոտս անկեալ ձեր ամենեցուն եւ երեսս ի գետնի դնելով եւ հող ոտից ձերոց ի վերայ գլխոյ իմոյ ցանելով խնդրեմ մեղաց իմոց թողութիւն: Դարձեալ աղաչեմ յիշել ի Տէր զհոգեւոր ուսուցիչն իմ եւ զվարպետն թողութիւն: Դարձեալ աղաչեմ յիշել ի Տէր զհոգեւոր ուսուցիչն իմ եւ զվարպետն զճուղայեցի սարկաւագ Յովնան որ ի տղայութեանս այք ու բենից եւ սաղմոսի կիսոյ չափով ուսոյց զիս, լի բերանով Աստուած ողորմի ասացէք: Դարձեալ կրկին անգամ աղաչեմ յիշել ի Տէր զիսկատար ուսուցիչն իմ՝ րաբունեաց րաբունն զկեսարեցի իմաստուն Խաչատուր վարդապետ եւ արհի եպիսկոպոսն որ էր տեսուչ եւ հովիւ բաւ իմաստուն Խաչատուր վարդապետ եւ արհի եպիսկոպոսն որ էր տեսուչ եւ հովիւ բաւ նաւոր հօտի ըՍպահան Զուլայոյ ամենափրկիչ վանիցն: Եւ փանապաղ փիլիսոփայ եւ իմաստուն քաջ Սիմէօն վարդապետն ջուղայեցի: Եւ զՊաղտասար վարդապետն: Եւ զՍահակ վարդապետն: Եւ զԳարսեղ վարդապետն որ սոքա ամենեքին ջուղայեցիք էին: Եւ ես մեղաւոր ծառայս աշակերտեցայ սոցա. եւ առ ոտս սրբոց ուսայ զամենայն որ եւ ես մեղաւոր ծառայս աշակերտեցայ սոցա. եւ առ ոտս սրբոց ուսայ զամենայն որ ինչ կարն մեր էր, որ ինչ եւ գիտեմք ողորմութեամբն Քրիստոսի եւ աղօթիւք սոցա ուսաք այսքանս որ ունիմք. զի ի յայն ժամանակն ի միում ամի տպեցաք ինիզ հաւրիւր հարանց վարք ձեռամբ մերով ի տպագրատունն Խաչատուր վարդապետին: Դարձեալ ո'վ հարք եւ եղբարք ո'չ թէ ի պարծանս անձին փամարելոյ ինչ գրեցի զայս. քաւ լիցի: Այլ սակս այն պատճառն գրեցի որ զնոքայ լի բերանով յիշէք, եւ նոցա սուրբ աղօթքն եւ բարեխօսութիւն ձեզ եւ մեզ պաշար առնոյք. որ եւ խնդրեմ ի բարերարէն որ Բանն Աստուած անճառ միածինն զվերոյ գրեալ վարդապետքս ընդ երկոտասան սուրբ վարդապետացն դասակից եւ պսակակիցս արասցէ. ամէն: Դարձեալ երրորդ անգամ աղաչեմ յիշել ի Տէր զմարմնաւոր ծնողքն իմ եւ սնուցիչքն զբարեսէր հայրն իմ՝ զմահոտսի Ղարտաշն. եւ զմայրն իմ Խանումն. որք են փառութեալ առ Քրիստոս. որ եւ բարերար ողորմածն Աստուած թողցէ գյանցանս նոցա եւ արժանիս արասցէ ի վերին երուսաղէմի: Դարձեալ չորրորդ անգամ աղաչեմ յիշել ի Տէր հուսկ յետոյ ձեր ծառայից ծառայ զԱնտոն դպիրս. եւ զեղբայրն իմ Հայրապետն. եւ զկողակիցն իմ. եւ այլ այլ ամենայն մերձաւորք արեան իմոյ: Եւ զնորահասակ որդիքն իմ. զՊօղոսն եւ զԳիշոյն որ Աստուած զնոսա ընդ երկայն աւուրս պահեսցէ խաղաղական կենօք եւ պարագայց ամօք ամէն: Դարձեալ որք ուսուցին մասն ինձ բարի. կամ անարգիս պատիւ եղին, հատուցէ Տէր զվարձս նոցին իբր արժանոյ թէ արարին. ո'չ թէ միայն որք սիրեցին, Տէրն ողորմի զիս ատողին. հանուրց ծնելոց աւագանին. որք մերձակայք եւ որ հեռին. որք կենդանիք յաստիս լուսոյ. եւ որք նընջեան առ Աստուծոյ: Զոմանց հայցել միշտ պահելոյ: Խաղաղական կենօք բարոյ: Զոմանց հայցել հասանելոյ. անճառ կենացն հանդերձելոյ: Դարձեալ աղաչեմ զձեզ ո'վ խաչ յուսընկալ կրօնաւորք եւ մեղսաքաւիչ քահանայք եւ սրբանունդ սարկաւագունք. եւ մանկունք սուրբ եկեղեցւոյ. որք օգտիք ի ամանէ կարդալով. կամ օրինակելով, լի բերանով Աստուած ողորմի ասացէք ձեզ յիշողացդ, եւ մեզ յիշեցեցոցս առհասարակ ողորմեցի Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս ի միւսանգամ գալտեան իւրոյ. ամէն: Դարձեալ աղաչեմ ո'վ սուրբ ընծերցողք որ իմամով պահէք զգիրքս, չրկածուցանէք միմ ի վերայ. կամ թէ եղծէք զգիր տորայ: Ո'վ որ որ յանդրգնի լըբաբար հատանէ թուղթ ի ամանէ. կամ թէ հանէ ի Սուրբ Խաչ եկեղեցոյս Վէնէտիքոյ զգիրքս զայս. մասն Յուդայի առցէ. եւ զպատիժն կայէնի. եւ ընդ Քրիստոսի խաչահանուցն դասեսցի. ամէն:

Հ. ԵՂԻՍ ՓԵՋԻԿԵԱՆ

A.R.A.R.@